

ПСИХОДРАМА ОПАНАСА МОРИМУХИ В ЛІТЕРАТУРНИЙ ТА КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Любомир СЕНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені акад. Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: senyklubomyr@gmail.com*

Простежено народження і розвиток почуття кохання центрального героя оповідання «Батьківщина». Головну увагу зосереджено на психологічному аналізі процесу пізнання і очарування Киценькою, загадковою інтелігентною дівчиною-красунею з її неповторною внутрішньою чарівністю і водночас вільною понад усе – навіть стосовно до власного почуття любові. Психодрама Опанаса Моримухи подана в сюжетному й психологічному розвитку як пошук розуміння незбагненого до кінця почуття кохання. Для людяного і доброго характером Опанаса переживання стало справжньою драмою. «Антидот» у цій ситуації бачив І. Франко у відображенні правди життя, яке, попри всі негаразди, несло віру в неминучість змін і повне сприйняття всіх благ, які воно дарує людині.

Художня інтерпретація цієї драми отримала продовження в кінокартині «Киценька», де головну увагу зосереджено на жіночому образі. Режисер Олег Бійма інтерпретує засобами відеомистецтва любов як дар природи, що її носієм є жінка, проте понад усе опанована власною свободою дій та почуттів – навіть всупереч власному почуттю. В кіносценарії є відступи від сюжету (наприклад, Опанас так і залишається на своєму господарстві, куди й приїжджає Киценька, щоб тут провести останні дні свого життя. Без сумніву, зворушливий сюжет з його завершенням. На відміну від літературного твору, вилучено епізоди з грошима і в такий спосіб облагороджено постать Киценьки.

Ключові слова: психодрама, психологічний аналіз, кохання, загадковість почуття, я-оповідач, характер, портрет, сюжет.

Читач із героєм Опанасом Моримухою знайомився тричі, бо стільки разів оповідання «Батьківщина» друкувалося, а саме: 1904 року в «Киевской старине», наступного року у «Літературно-науковому віснику» і втретє – 1911 року в Києві окремою збіркою «“Батьківщина” і інші оповідання». Іван Франко постійно вносив мовну правку, дописав присвяту Федору Вовку, з яким у 1904 році провів етнографічну екскурсію на Бойківщині в гірські села Мшанець на Старосамбірщині та Дидьова (колишнього Турківського, чи Турецького повіту). Про все це та іншу інформацію про оповідання див. у примітках до 21 тому [4, с. 301–423, 489–490].

Очевидно, авторська вказівка, в якому селі і коли писав оповідання (влітку в с. Дидьова) має відносне значення, проте в оповіданні герой, власне, перебуває в гірських селах після виїзду зі Львова, коли тут вчився і саме познайомився з оповідачем історії про Опанаса. Отож, оповідання написане у формі «Icherzählung», що дає змогу не лише передавати прямі і непрямі характеристики героя та його внутрішній світ, а й враження та психологію оповідача, внаслідок чого поглиблюється й увиразнюється вся історія центрального героя оповідання. Як уважають теоретики літератури, ця форма оповіді надає більшій «достовірності» події, мовляв, все насправді відбулося, «створює ілюзію більш безпосереднього, “живого” переказу, це немовби підвищує “авторитет” оповідача як очевидця або учасника подій, про які йдеться» [1, с. 273].

На самому початку автор подав розлогу характеристику Опанаса, його специфічне уподобання бойківського діалекту, причому на свій лад перекручення при знаменитій ознайомленості зі своєрідностями у кожному селі Дрогобиччини, але, як зауважив оповідач, «він був добрий ученик і добрий товариш, загальнолюблений задля свого доброго гумору, дару удавання різних голосів та висловів та незліченної сили приказок та дрібних оповідань і анекдотів, якими в хвилях веселості щедро пересипував свою мову» [4, с. 391].

Колеги прозвали його Батьківщиною, бо про батька він говорив «батьківщина», матір – «материзна», стрийко – «стрийщина» і т. д., але прозвіско не давало спокою оповідачеві, який зрозумів його як «щось не особове, хоч не можна сказати, що абстрактне» [4, с. 397]. Побувавши в його рідному селі (в болотистій долині над Дністром), оповідач усвідомив, що цей короткий побут у його рідному селі дав йому «ключ до розуміння його вдачі, його тихої і глибокої пристрасті, що була, можна сказати, основною нотою його життя» [4, с. 396]. Оповідач із захопленням відзначає, що він ще «ніколи не бачив хлопця, щоб так гарячо любив свій рідний куток, так зжився з ним і весь жив у нім...» [4, с. 396]. Потім оповідач, через роки, забув цю гостину, що й викликало необхідність розгадати «загадку» невідомих для нього подій, пов'язаних з головним протагоністом оповідання, який пережив справжню *психодраму*. Відзначимо, що цей термін, на наш погляд, найповніше відповідає методу дослідження пережитого Опанасом, складається з двох слів у грецькому звучанні – душа та драма і має таке пояснення: «[...] метод психологічного й аналітичного дослідження, на підставі якого внутрішні конфлікти літературних героїв висвітлюють з урахуванням їхньої ситуативної поведінки» [2, с. 292].

Ми свідомо фіксуємо думки й спостереження оповідача, щоб підготувати слухача (читача) до наступного незвичайного вчинку Моримухи. Оповідач відзначає, після гімназії він на два роки пізніше вступив у Львівський університет на філософію і таким способом втратив зв'язок з Опанасом, який, за отриманими відомостями, спершу під тиском батька вступив у духовну семінарію, але, не відчувши покликання стати священником, залишив її і вступив на філософію в університет. У міжчассі померли батьки, і він став єдиним спадкоємцем немалого маєтку. І далі, довідавшись від односельців, був вкрай здивований, що Опанас продав батьківщину, за яку ті «були б йому дали без торгу десять тисяч... А жид за п'ять тисяч узяв» [4, с. 397]. На тлі цього

гешефту навіть виник конфлікт між Опанасом і селянами, які бурхливо зреагували на його вчинок, але він на ніщо не зважав і забрався з рідного села, яке любив без тям.

Цю інтригу автор довів до особливого психологічного напруження: адже читач прагне дізнатися про причини такого рішення, яке ніби й перекреслило його незвичайну любов до батьківщини. «Вчинок Опанаса був для мене загадкою» [4, с. 398], – щиро признається оповідач, тим посилюючи загадку перед читачем. Звісно, оповідач і автор оповідання – не одне ціле, оскільки створив образ оповідача письменник, знову ж таки, хоча й ніби «сховався» за своїм образом оповідача, все ж весь текст оповідання не дає підстав їх ототожнити. Отже, маємо справу з «Я-персонажем», який, як слушно наголосив автор «Наратологічного словника», «також функціонує як таратор ситуацій та подій, в яких він грає роль» [3, с. 159]. Уточнимо: в усій історії Моримухи він для читача є важливим інформатором. Окрім того, він, за класифікацією названого словника, виступає також як «явний наратор», який «втручається в історію своїми філософськими чи метанаративними коментарями» [3, с. 159].

Через десять років, за свідченнями оповідача, доля кидала його «в різні боки, водила по різних закутках нашого краю і робила зі мною всілякі експерименти чи, як кажуть, держала зі мною тверду школу» [4, с. 398]. До цієї інформації варто додати: оповідач – громадянин Австро-Угорщини, українець, який закінчив філософію, тобто має спеціальну вищу освіту, змушений тинятися по краю у пошуках роботи і прожиття в цій «твердій школі». Нехай інформація оповідача і наше пояснення будуть своєрідним вступом до вирішення поставленої вище загадки щодо незвичайного рішення героя оповідання.

Повертаючись у своїх справах з Угорщини з провідником на конях гірським, часто неприступним бездоріжжям, оповідач змушений опинитися в одному гірському селі під вечір, але після дощів. Як сказав зустрічний селянин, броду через річку – «не є», моста – «не є», навіть кладки – «не є» [4, с. 399]. Створюється вимушена ситуація ночівлі, а перспектива ночувати в корчмі не радує оповідача, а ще більше – провідника, котрий категорично відрубав: «Я не піду» [4, с. 399] через дуже «серйозну» причину – «найкусливіші блощиці на всі гори» [4, с. 400].

Оповідач погоджується з провідником і пробує впроситися на ніч у місцевого «єгомостя», але зустрічний селянин признається, що в них нема священика, а суди лише доїжджають що дві неділі...

Нарешті, подумавши, зустрічний і доброзичливий селянин пропонує ночівлю в учителя, чим здивував оповідача наявністю школив цього вкрай глухому, далекому від будь-якої цивілізації, гірському селі. На це селянин: «А є. Вже п'ять літ маємо чколу» [4, с. 400].

Всю цю історію автор ввів для підкреслення дальшого сюжетного продовження чи, можливо, навіть повороту у бік вияснення виниклої вище загадки.

Зустріч оповідача з учителем спочатку була загалом холодно-буденна, але вчитель у першу чергу відправляє провідника з кіньми додому, до Волівця, давши йому на дорогу «шустку» (десять крейцерів), і повернувся до свого гостя, який намагається представитись, на що вчитель відповідає, що вони здавна знайомі – але він ще не назвався

Опанасом. До речі, «невпізнання» – це теж інтрига, яка в підсумку має зробити особливе враження на читача, втягнутого наратором у загадку, яка теж має служити як спосіб творення психологічного напруження. Іншими словами, поступове «прокручування» досі невідомої загадки природно вливається в історію Опанаса Моримухи.

Це прелюдія до остаточно вияснення загадки. Звісно, оповідач вражений, хоча придивлявся до нього і не впізнавав. «Се був чоловік на вид 35 літ з довгою чорною бородою, трохи згорблений, у літній полотняній блузі і таких самих штанах, з якимось не то меланхолійним, не то заляканим і непритомним видом. Його очі немов уникали вашого погляду, але тоді, коли він не чув на собі вашого погляду, вони спочивали, вперті в одну точку, в якусь далечінь» [4, с. 402]. Цей психологічний портрет, написаний словами оповідача, приховує майбутню історію, яка пізніше відкриється, а зараз, у цей момент, є «далечінь», що виступає або спогадом про минуле, або уявою про свою кохану, або про трагічний фінал цього кохання... «Далечінь» минулого стукає в його серце і світиться «в одній точці» – одна «точка» його життя, незабуття і неповторна, бо ніщо назад не повертається... І далі щире признання оповідача:

«Я глядів, та не міг пізнати його» [4, с. 402]. Оповідач минулого не впізнає з психологічно вмотивованої причини – це не його, оповідача, минуле, це минуле іншого «Я», історію якого оповідач до кінця ще не знав і, природно, не міг знати.

Учитель нарешті каже: «...Давно ми бачилися. А ти навіть у мене в хаті був. Моримуха Опанас, тямий?» [4, с. 402].

Реакція оповідача в цьому випадку природна: вже за чаєм він засипає Опанаса питаннями, але вчитель взагалі маломовний. Оповідач спостерігає за ним дуже уважно, йому здається, що бачить нові, невідомі риси: «Я мав таке враження, немовби в житті того чоловіка, пройшла якась широка й глибока борозна, якою відорано його минуле від теперішнього» [4, с. 402]. Це дуже влучне образне відображення *іншого*, порівняно з минулим, героя, але водночас «за борозною» лежить пам'ять, якої герой ніколи не позбудеться. Може, саме тому в його «заляканий чи апатичній душі сього нового Опанаса ворухиться щось, блимає якийсь огник, що рад би освітити цю дивну борозну [...], але якась таємна сила зупиняє...» [4, с. 403].

Оповідач – непоганий психолог. І він таки витягує признання, але коли торкнувся продажу батьківщини і від'їзду з рідного села, в цій ситуації мусить адекватно реагувати Опанас. Співбесідник-гість вжив випадково слово «киченька», яка, мовляв, перебігла дорогу, так що залишився без маєтку. Але Опанас моментально зреагував, перепитавши його, чи він знав Киченьку: «...Не тямий Киченьки? І не знаєш моєї історії?» І пригадав кав'ярню Суберльової [4, с. 404], куди оповідач заходив рідко, та й то лише вдень.

Далі Опанас малює портрет Киченьки. Ми змушені цитувати весь уривок, оскільки він насичений не лише своєрідним зображенням дівчини закоханої людини, а й всеосяжним її захопленням. «Брюнетка, з розкішним волоссям, з чорними, блискучими очима. Лице – кров з молоком. Зуби чудові. На устах усміх такий, що аж за серце хапав. Голос – у розмові, не в співі, бо вона мало співала, – але такого голосу я не чув ніколи. Та й загалом уся вона, кождий її рух, кожда рисочка, кожде слово, кождий позирок її

очей – усе було в неї таке, що я від першої хвили забув себе, все в неї мені видавалося невиданим і нечуваним, таким, якому нема пари в світі» [4, с. 404].

Свідчення закоханості, як хвороби, чи, як сам у цей вечір висловлюється: «...закохання – слабкість, манія» [4, с. 404], «навіть здумати не міг того, щоб їй опертися» [4, с. 405]. І далі: «Зачудування – се було перше і найсильніше чуття, яке опанувало мою душу» [4, с. 405]. Чистосердечне признание свідчить, що те почуття у нього ще досі живе, як той промінь, що його фіксував оповідач, готовий просвітити «борозну».

Ситуація змушує закоханого перебувати в кав'ярні і мимоволі бачити легковажну публіку, яка поводить ся з красунею не зовсім коректно, внаслідок чого Опанас напивається до безпам'яті. І ще до того бачить її такою, якою вона була насправді: «А вона йшла спокійно, байдужа на всі безсоромні рухи, дотики та окрики. На її лиці грала якась маєстатична усмішка, немов увесь отой п'яний гармидер не досягав до її п'ят, не міг доторкнутися до неї, ані тим менше опоганити її» [4, с. 406].

Почуття героя виокремлює її із брутального середовища, відгороджує її від бруду і потворності, творить її недоторканною, з ореолом краси і честі. Чом це не справжнє кохання обраної його духом, внутрішньою силою, яка здатна захистити кохану, але не себе? При цьому Опанас признається: «Я, бачилось, навіть не любив її так, як люблять закохані. Я тільки почував невідхильну потребу щодня бачити її, так як відчуваємо потребу світла та повітря» [4, с. 407].

Отже, кохання як потреба світла і повітря, без яких фактично немає життя. Кохання Опанаса стало його життєвою силою, життєвою потребою, без якої й припиняється життя....

Далі сюжет вносить кілька драматичних епізодів, коли Опанас отримує телеграми відвідати батьківщину, бо помирає батько, відтак мати, але він не приїздить зі зрозумілих причин, нарешті сам захворів і опинився в лікарні.

Проте ще до того Киценька не з'являється в кав'ярні. Він таки вистежує її біля дому на Вірменській, але не затримує її і лише після шпиталю вона заводить його в свою кімнату. Опанас розповідає своєму колезі, що вона спитала: «Любиш мене?

Я не відповів нічого, тільки вхопив її руки і почав покривати їх поцілунками. Сльози ринули мені з очей, закапали на її руки» [4, с. 413].

Киценька надумала залишити «нору», тобто Львів, прагнучи чогось великого, а Опанас намірюється в межах одного тижня допомогти їй і виїхати разом з нею. Продавши батьківщину, він разом з Киценькою від'їхав у Відень.

Розв'язка сюжетної історії настає незабаром: у віденському готелі вони прожили чотири дні – «найщасливіші дні мого життя» [4, с. 418], як щиро признався Опанас.

На п'ятий день, збудившись, Опанас не застав Киценьки, а лист, залишений для нього, промовляв, серед іншого, в першому реченні: «Пора нам розійтись» [4, с. 420]. Зазначила, що, як «доказ твоєї любові» [4, с. 420], взяла гроші, дещо, взагалі дуже мало, залишивши йому, а себе вважає його боржницею.

Але це ще не кінець сюжетної інтриги. Оповідач знову втратив зв'язок з Опанасом десь понад п'ятнадцять років, і лише влітку 1904 року побачився з ним на вічі галицьких і буковинських учителів. За той час учителя вісім разів переводили в інші місцевості.

Опанас повідомив, що Киценька вернулася до нього в село біля Дрогобича помирати, бо хвора на туберкульоз.

Оцінки живих – Опанаса і колеги-оповідача – заповнили кінцеву сторінку оповідання. Є свобода для читача – самостійно глянути на людську драму, що розтяглася на довгі роки з невеселим закінченням.

Драматичний сюжет любові зацікавив режисера Олега Бійму, який на тему «Острів любові» поставив серіал з 10 частин-телефільмів за сюжетами і мотивами українських художніх творів, в т. ч. за оповіданням І. Франка «Батьківщина», назвавши свій телефільм «Киценька». Назва вказує, що головною героїнею є жіночий образ. Режисер інтерпретує засобами відеомистецтва любов як дар природи, що її носієм є жінка, проте понад усе опанована власною свободою дій та почуттів – навіть всупереч власному почуттю. В кіносценарії є відступи від сюжету (наприклад, Опанас так і залишається на своєму господарстві, куди й приїжджає Киценька, щоб тут провести останні дні свого життя. Без сумніву, зворушливий сюжет з його завершенням. На відміну від літературного твору, вилучено епізоди з грошима і тим самим облагороджено постать Киценьки.

До речі, Опанас в оповіданні «Батьківщина» ні разу не висловлюється про даремно витрачені гроші за своє майно, і саме цим автор ще раз, уже під фінал, підтекстом відзначив надзвичайно шляхетну душу Опанаса Моримухи. Та й саме прізвище героя говорить про те, що він ніколи навіть мухи не зморить.

Випускаючи в світ збірку «“Батьківщина” і інші оповідання», І. Франко в «Передньому слові» спеціально наголосив на рецепції зібраних тут творів, Що «їх збігне видання не буде зайвим і для теперішньої генерації, вже хоч би тому, що в них скрізь, як мені здається, віє здоровим духом того тверезого позитивізму, який німецьким терміном можна назвати “*Bejahung des Lebens*” (“ствердження життя”. – Л. С.). Може, вона явиться деякою невеликою асанацією в шпитальній атмосфері новішої літературної школи» [6, с. 487].

Очевидно, І. Франко мав на увазі тогочасні йому модерністські спроби на українському ґрунті, не без впливу західноєвропейської літератури, де проявлялися песимістичні настрої.

Через рік (1911) письменник майже повторив висловлене побажання, цим разом у статті «Давнє й нове», опублікованій у щотижневику «Неділя», з приводу виходу його збірки «Писання Івана Франка. V. Давнє й нове». Між іншим, письменник відзначив, що, випускаючи збірку в світ, «мені хочеться висловити своє бажання, щоб від неї повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого, та притім наскрізь поетичного розуміння життя, того найвищого скарбу чоловіка, в якому він ніколи не повинен зневірюватися. Струя зневіри в життя підіймається тепер сильно й болючо навіть у найліпших наших представників нашої літератури, і коли б моя книжка могла хоч трохи бути антидотом на сю духовну хворобу, то сповнила би на тепер своє завдання» [5, с. 491].

Наявність «хвороби» в літературі, яку помічає І. Франко, є, справді, прояв болю і не меншою мірою негативних настроїв (причому йдеться узагальнено, без прізвищ), що, очевидно, джерелом було соціальне й національне становище нації. «Антидот» у цій ситуації бачив І. Франко у відображенні правди життя, яке, попри всі негаразди,

несло віру в неминучість змін і повне сприйняття всіх благ, які воно дарує людині. Прикладом цього й став Опанас Моримуха, переживши в своєму житті психодраму єдиного свого кохання і залишившись активним членом суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Галич О.* Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – Київ : Либідь, 2001. – 487 с.
2. Літературознавча енциклопедія. Т. 2. / автор-укладач Ю. І. Ковалів. – Київ : Академія, 2007. – 622 с.
3. *Ткачук О.* Наратологічний словник / О. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
4. *Франко І.* Батьківщина / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1979. – С. 391–423.
5. *Франко І.* Давнє й нове / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 38 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 488–491.
6. *Франко І.* Переднє слово [до збірки «Батьківщина» і інші оповідання] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 38 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 484–487.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2018

Прийнята до друку 11.10.2018

**THE PSYCHODRAMA OF OPANAS MORYMUKHA
AS QUEST FOR THE ETERNAL AND INCOMPLETELY
COMPREHENSIBLE IN THE LITERARY
AND VIDEO-VISUAL INTERPRETATION**

Liubomyr SENYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ukrainian Literature named after academician M. Voznyak,
1, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: senyklubomyr@gmail.com*

The paper traces the nascence and development of the feeling of love of the main character in the Motherland short story, the focus being made on the psychological analysis of the process of getting acquainted with and being charmed by Kytseňka [Pussycat], a mysterious intelligent beautiful girl, with her unique inner charm and, simultaneously, free above all – even in relation to her own sense of love. The psychodrama of Opanas Morymukha is presented in the plot and psychological development as a search for the understanding of the feeling of love, not completely comprehensible. For the humane and kind-hearted Opanas, the experience became a real drama. The «antidote» of the situation was seen by I. Franko as reflection of the truth of life, which, for all the troubles, carried the belief in the inevitability of change and the full acceptance of all the benefits that it gives to man.

The artistic interpretation of this drama was continued in the film «Kytseňka», where the main focus is on the female image. Director Oleg Biyma interprets love, by means of the video art, as a gift of nature whose bearer is a woman, captured, above all, by her own

freedom of action and feeling – even contrary to her own feeling. In the screenplay, there are deviations from the plot (for example, Opanas remains on his own farm, where Kytsenka comes to spend the last days of her life). An undoubtedly touching plot, with a completion like this. Unlike the literary work, the episode with money is excluded, whereby the figure of Kytsenka is ennobled.

Keywords: psychodrama, psychological analysis, love, mysteriousness of the feeling, «I» the narrator, character, portrait, plot.